

Els Fages de Figueres i els inicis de l'associacionisme agrari català (1845-1851)

The Fages of Figueres and the start of catalan agrarian associationism (1845-1851)

Pere Gifre Ribas¹

Resum

La Societat d'Agricultura de l'Empordà, fundada el 1845, tenia l'objectiu de representar la veu dels propietaris davant la nova administració liberal, la qual, des del 1847, voldrà canalitzar-los a través de les juntes provincials d'agricultura. A través d'*El Bien del País*, del qual va ser director l'advocat Narcís Fages de Romà, es va mobilitzar els propietaris empordanesos perquè es possessin al davant de les seves explotacions i perquè s'associessin. I també per mostrar els greuges del sector agrari davant el govern liberal moderat. L'experiència empordanesa i més tard gironina acabà influïnt en la fundació de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre el 1851.

Paraules clau: associacionisme agrari, Societat d'Agricultura de l'Empordà, Associació de Propietaris de Barcelona, Junta Provincial d'Agricultura, Institut Agrícola Català de Sant Isidre, Narcís Fages de Romà, Mariano Fages de Sabater.

Abstract

The Empordà Agricultural Society, established in 1845, had the aim of representing proprietors before the new liberal administration, which, from 1847, attempted to control them through provincial agricultural associations. *El Bien del País* ("The Good of the Country"), directed by the lawyer Narcís Fages de Romà, encouraged the mobilization of Empordà proprietors to protect their exploitations and to associate, as well as to voice the grievances of the agrarian sector to the moderate liberal government. The case of Empordà, along with subsequent experiences in Girona, would eventually lead to the foundation of the Catalan Agricultural Institute of Sant Isidre in 1851.

1. ORCID: 0000-0002-4095-7937. Universitat de Girona. Institut de Recerca Històrica-Centre de Recerca d'Història Rural. A/e: pere.gifre@udg.edu. Agraïixo els comentaris fets per Enric Saguero a una primera versió d'aquest treball.
Rebut: XII/2020. Avaluat: I/2021. Versió definitiva: II/2021.

Keywords: agrarian associationism, Empordà Agricultural Society, Association of Barcelona Proprietors, Provincial Junta of Agriculture, Catalan Agricultural Institute of Sant Isidre, Narcís Fages de Romà, Mariano Fages de Sabater.

L'associacionisme agrari a la dècada moderada

L'11è Congrés Internacional d'Història Econòmica, celebrat a Milà el 1994, va dedicar una sessió a l'associacionisme econòmic. En fer el balanç de la trobada, es constatà l'esforç investigador centrat en la sociabilitat i el poc que s'havia avançat a confrontar les experiències associatives. De les comunicacions presentades, dominaren les que tractaven les associacions agràries, generalment les d'abast estatal del darrer quart del segle XIX (Subacchi 1997). Per a Espanya, Juan Pan-Montojo (1997), després de deixar clar que els estudis eren poc nombrosos i fragmentaris, presentà un balanç en què establí una periodització marcada per la cesura del 1868, que assenyalava el punt d'inflexió. Amb anterioritat al 1868, destacava l'aparició de les associacions, en gran manera hereves de la Il·lustració, culturals i recreatives, interessades en l'agricultura, com les Societats Econòmiques d'Amics del País, i, com a novetats, l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (1851) i la Societat Valenciana d'Agricultura (1859), i feia referència expressa, tot seguint Rosa Congost (1990), pel seu caràcter excepcional, a la Societat d'Agricultura de l'Empordà, fundada a Figueres el 1845. De llavors ençà, s'ha avançat sobretot en l'estudi dels anys del final del segle XIX, en com les associacions agràries van afrontar la crisi agrícola i pecuària (Planas 2006; Sanz 2005; Martín-Albo 2016). En traçar el balanç d'aquests estudis, Glòria Sanz, fent una comparació entre França, Alemanya, Itàlia i Espanya, amb referències també a Bèlgica, es planteja si l'estudi de les organitzacions agràries ha esdevingut *démodé* (Sanz 2006: 120-125). Tot i això, pensem que encara val la pena tornar a un d'aquests moviments associatius de mitjan segle XIX, i ho fem des del punt de vista d'alguns dels seus protagonistes, per explicar com s'organitzaren per influir sobre la política agrària.

Durant la Dècada Moderada (1844-1854), acabada la Primera Guerra Carlina i amb les darreres accions revolucionàries de la insurrecció centralista encara recents a Figueres (Moliner 1988: 86-90), un grup de propietaris empordanesos reivindicaven el seu paper en l'economia i la societat. Se senten protagonistes del sistema polític, tant en la Constitució progressista del 1837 com en la moderada del 1845, en què el sufragi censatari, segons la Llei electoral de març de 1846, que atorgava el dret a vot als que contribuïen amb un mínim de quatre-cents rals, els col·loca al centre de l'escena (Romero i Caballero 2006). Ben aviat aprenen, però, que per influir en les decisions polítiques, tal com fan els industrials barcelonins amb els diputats catalans (Luján 2017: 147-149; Luján 2018: 135-142), han d'unirse.² En moments en què es consoliden els drets de propietat sobre la terra (Congost 2007)

2. Maria Malatesta (1997), que compara les grans associacions agràries de França, Itàlia, Alemanya i la Gran Bretanya del final del segle XIX, apunta que tenien com a finalitat preservar el capital social, polític i econòmic dels propietaris, que es trobava amenaçat per l'afirmació de la societat industrial. Aquests propietaris empordanesos ho van veure clar ja el 1845.

i davant les amenaces, reals o percebudes, sobre la «seva» propietat i els «seus» drets, i la renda agrària que n'obtenen, necessiten organitzar-se.

En aquest treball volem posar de manifest que la Societat d'Agricultura de l'Empordà, fundada el 1845, sorgeix de la necessitat d'articular els propietaris amb la finalitat de fer sentir, sempre de manera respectuosa amb les instàncies de poder, ja que són gent d'ordre, la seva preocupació davant decisions i situacions que poden limitar-los «els» drets de propietat o perjudicar les seves rendes (Garrabou 1985; Congost 1990: 237-265). Veurem, perquè en van saber fer difusió, com troben, en la «seva» premsa, que saben distribuir adequadament, la caixa de ressonància de les memòries, sempre amb el dret de petició per davant, que fan arribar a les instàncies ministerials a través dels diputats a Corts. I veurem com el model empordanès, liderat per l'advocat Narcís Fages de Romà (Armengol 1979-1980; Congost 1991), disminuirà la faceta reivindicativa amb què va iniciar la seva singladura quan les juntes provincials d'agricultura, instituïdes el 1847, amb l'assessorament del comissari regi d'agricultura, acabin limitant la seva actuació (Pan-Montojo 1995a). La veu dels propietaris quedarà domesticada a la perifèria provincial del sistema polític (Calatayud, Millán i Romeo 2009). La via directa assajada a l'Empordà, que s'estendrà als altres partits judicials de Girona, deixarà pas a un entramat administratiu i burocràtic dens i complex, en el qual la veu dels propietaris corre el perill de quedar aturada, fet pel qual el projecte pioner de l'associacionisme propietari empordanès i gironí s'integrarà en l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, fundat el 1851, en forma de subdelegació (Caminal 1989).

Per estudiar aquests primers anys de l'associacionisme agrari, ens valem de la documentació generada per la família Fages de Figueres,³ un arxiu patrimonial, pel patrimoni acumulat i administrat (Gifre, Matas i Soler 2002; Gifre 2017), però també un fons personal, d'una família d'advocats. De la documentació del segle XIX hem de destacar especialment la nombrosa correspondència que ha conservat, que és d'una vàlua inqüestionable, ja que permet seguir bona part de les decisions «privades» que, d'una altra manera, no hauríem pogut documentar. Per altra banda, la documentació generada com a advocats, amb llibres de comptes i de despatx, ens permet resseguir l'activitat i els clients, entre els quals trobem l'Associació de Propietaris de Barcelona, de la qual Mariano Fages de Sabater va ser advocat, i així podrem establir les connexions entre Figueres, Girona i Barcelona. No hi ha hagut la mateixa sort amb el fons de la Junta Provincial d'Agricultura de Girona, de la qual, ara com ara, no s'ha trobat cap rastre.⁴

3. La base d'aquest treball és l'arxiu patrimonial Fages, dipositat, des del 2017, a l'Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà (ACAE). Volem agrair les facilitats que des del primer moment ens ha donat la directora de l'arxiu, Erika Serna, per poder-ne consultar el fons.

4. Potser es trobava entre la documentació venuda al començament del segle XX pel secretari de la Diputació: «La nostra Diputació provincial, per consell del seu secretari, Sr. Enric Roca, vengué a principis del segle actual varis carros de paper de l'arxiu d'aquella corporació i de la "Jefatura Política" de la província, a l'objecte de donar als empleats una gratificació extraordinària» (Papell 1931: 12).

La Societat d'Agricultura de l'Empordà (1845-1851). Un cas primerenc d'associacionisme

La fundació

L'advocat figuerenc Narcís Fages de Romà figura entre els promotors de la constitució de la Societat d'Agricultura de l'Empordà en una convocatòria pública, impresa, datada el 25 d'octubre de 1845, signada per José de Puig y de Quintana, José María de Puig, Mauricio de Albert y Terradas, José de Pagés, Francisco de Códol, Antonio de Gayolá, Pedro de Aloy, Benito Alfaràs, José Heras, Sebastián Casellas, Félix Vergés i Narciso Fages de Romà, que figura en darrer lloc. Era, però, el gran promotor, tal com reconeix el «jefe político» el 23 d'octubre de 1845 en l'ofici en què n'aprova la constitució.⁵ Aquesta es durà a terme a Figueres el dia 28 del mateix mes, a la Sociedad Académica y Recreativa, que hem de considerar un d'aquests cercles de la sociabilitat burgesa, en aquest cas de propietaris rurals i hisendats que tenen domicili a Figueres, convertit en lloc de trobada i de reunió, per llegir la premsa a la qual estava abonada la societat, de manera semblant a les societats que trobem a la França provinciana de la mateixa època (Agulhon 1977: 73-80).⁶ En aquesta convocatòria s'exposa que la motivació principal dels promotors, tots ells propietaris empordanesos i, per tant, electors, és la necessitat de fer front a la disminució del preu dels cereals:

Los males que aquejan a la agricultura se agravan de un modo extraordinario con el envilecimiento de los granos del país, dimanado, según la opinión general, de la introducción de frutos extranjeros, y estos males pueden ir en aumento si no se acude a un remedio eficaz.⁷

Amb la finalitat de lluitar pels interessos agraris, s'avança que els lemes constitutius de la Societat d'Agricultura de l'Empordà seran l'economia agrària i la defensa del sector agrícola empordanès, tal com queda disposat en les dues primeres bases: fer front a la com-

5. En un ofici del 23 octubre de 1845 Carlos Llauder, en resposta a la instància que ha presentat Narcís Fages de Romà: «deseo de promover el fomento de la agricultura en el Ampurdán estableciendo una sociedad compuesta de labradores u propietarios y cuantas personas se interesen en la prosperidad de este ramo de riqueza, titulándola sociedad de agricultura del Ampurdán, cuyas bases que me acompaña a la referida instancia apruebo en todas sus partes. Al mismo tiempo que doy a usted las más espresivas gracias por su celo y ser el principal motor de un establecimiento tan útil como ventajoso al desarrollo de la agricultura de este país» (ACAE, Fages, 237).

6. El reglament de la *Sociedad Académica y Recreativa de la villa de Figueras. Año 1845*, escrit a mà per Narcís Fages de Romà, ens indica la seva raó de ser: «Art. 1o. La Sociedad Académica y Recreativa de la villa de Figueras es una reunión de personas conocidas que se proponen aumentar sus luces y disfrutar de los recursos que proporciona la buena sociedad. Art 2o. En consecuencia habrá un gabinete de lectura, se fomentará el saber por medio de explicaciones verbales, disertaciones, discusión y exposición de obras artísticas; se destinará un salón para conversación particular y otro para juegos lícitos y moderados por un reglamento especial, dándose además las diversiones que acordaren los socios. Art. 3o. La sociedad rechaza toda tendencia política» (ACAE, Fages, 158). Val la pena retenir aquesta «bona societat». Sobre els centres recreatius entre els anys 1835 i 1850, a partir del casino de Madrid, vegeu Zozaya-Montes (2019: 127-131).

7. ACAE, Fages, 819. Imprès, en format foli, a Figueres, Imp. de G. Matas, 1845.

petència dels grans estrangers amb la millora de la producció agrària, i és per això que és una societat «exclusivamente agraria», per la qual cosa s'ha d'entendre que defugirà la política. Però influirà en la defensa del sector, en la presa de decisions governamentals que puguin afavorir l'agricultura, la propietat i la renda agrària.

Els primers passos: la voluntat d'influir (1845-1848)

En l'etapa inicial, del 1845 al 1848, la Societat d'Agricultura de l'Empordà, a banda de constituir-se, d'organitzar-se internament, de fer créixer els seus associats, destacarà per emetre dictàmens i peticions, algunes vegades per iniciativa pròpia i d'altres, sol·licitades per l'Administració provincial. La trobarem en totes les qüestions que podien afectar el sector: la Societat d'Agricultura tenia opinió i es posicionava. I els interessats s'hi adreçaven perquè fessin sentir la seva veu. Les memòries i els informes, al seu torn, eren publicats a *El Bien del País*, el seu òrgan de premsa.

Així, amb la finalitat de buscar solucions a l'«envilecimiento en que han caído los granos del país, por efecto de la inundación que ha sufrido este de frutos de otro suelo», la Societat d'Agricultura de l'Empordà va elaborar ben aviat, el 21 de desembre de 1845, una exposició a la reina en què demanava «protección y fomento».⁸ El proteccionisme aranzelari fa la seva aparició. Quant al foment del sector agrícola, en aquest cas la propietat, com que la nova tributació els afectava, també va elevar a les Corts una representació de queixa sobre diferents punts, com ara la tributació dels edificis rústics i el paper que volien que tinguessin els majors contribuents en el repartiment que havien de fer els ajuntaments davant la dificultat per establir la superfície de les parcel·les i els rendiments, entre d'altres.⁹ Aquests escrits són tramitats pel diputat Felipe Martínez Davalillo¹⁰ en el que és una demostració de l'estreta relació entre la representació política i la Societat d'Agricultura de l'Empordà: ja hem dit que pràcticament tots els socis eren electors. Atesa la necessitat de la introducció de la guàrdia rural, la memòria de la Societat d'Agricultura de l'Empordà és presentada a Madrid pels diputats Aniceto Puig, Felipe Martínez Davalillo i Joaquim Romà, progressista el primer, moderats els altres dos.¹¹ En altres ocasions, quan la Societat d'Agricultura es queixi d'actuacions excessives de funcionaris, com passa en el cas dels constryiments a què eren sotmesos els ajuntaments per l'Administració de Contribucions Directes, i elevi la seva queixa a l'autoritat provincial, es trobarà amb algun obstacle. Així,

8. La memòria és signada per la Junta de la Societat, datada a Figueres el 21 de desembre de 1845 i publicada a *El Bien del País*, núm. 21 (febrer 1846), p. 161-163.

9. Porta la data del 20 de febrer de 1846 i és publicat amb el títol «Representación dirigida a los cuerpos colegisladores por la comisión fundadora de la Sociedad de agricultura del Ampurdán», *El Bien del País*, núm. 23 (març 1846), p. 179-184.

10. *El Bien del País*, núm. 24 (març de 1846), p. 188. El diputat treballa a l'esfera dels ministeris (Zurita 2009: 177) i va ser elegit per Girona i després per Santa Coloma de Farners entre 1843 i 1853 (Luján 2018: 170, 172, 178, 186, 192 i 197). Vegeu-ne la biografia a Bosch (2013).

11. *El Bien del País*, any 3, núm. 2 (maig 1847), p. 9.

José Ros de Olano, intendent a Girona, trametrà la resposta d'aquesta administració¹² a la memòria presentada per la Societat d'Agricultura —de fet, la menystindrà— i també a l'article signat per Narcís Fages de Romà. La Intendència, davant el constrenyiment als ajuntaments, davant la mínima resposta d'aquest, no anirà a més. Fixem-nos, però, en referència a l'article de Narcís Fages de Romà, què deia l'Administració de Contribucions Directes:

También debo llamar la atención de V.S. sobre un artículo que se ha publicado en EL BIEN DEL PAÍS, periódico que ve la luz en Figueras, en el cual se reproducen, con mayor acritud si cabe los cargos que en la ad-junta representación se pretende dirigir a las oficinas.

Hi haurà, però, resposta. I no sembla que els membres de la Societat se sentissin intimidats. La Societat d'Agricultura de l'Empordà mantindrà la seva queixa, argumentada, jurídica —la mà de l'advocat és evident—, i posa de manifest que mentre que els ajuntaments no tenen la potestat de constrenyer els morosos, no veu bé que l'Administració tributària pugui constrenyer els ajuntaments. També ho farà en la seva defensa personal Narcís Fages de Romà, i tot això quedarà imprès a *El Bien del País*, per il·lustrar els lectors:

El artículo, acerca del cual el Administrador de Contribuciones directas de la provincia, llama sin fruto la atención del M.I. Sr. Intendente, fue suscrito por el bajo firmado, el cual generalmente pone su firma al pie de todos los suyos, y lo hace siempre cuando estos son de censura.

Ni una sola palabra retira de él, antes por el contrario, en vista del informe de la Administración de directas que se ha insertado, volvería al propio asunto con más vigor, pero las circunstancias han cambiado completamente, el Sr. Administrador de directas no es ya un funcionario público en servicio activo, pues parece ha sido declarado cesante, y bajo este supuesto como nuestra censura iba no a su persona, que no conocemos y respetamos, sino a la manera que desempeñaba su cargo o consentía desempeñasen los suyos las oficinas, nada tenemos que decir.

Esta polémica se ha seguido a la vista del país a que consagramos nuestros pobres servicios sin retribución, sin ventajas personales de ninguna clase, sin más deseo que el de serle de alguna utilidad en nuestra humilde posición. El país pues juzgará.¹³

No devia anar desencaminada la queixa, si hi ha cessament, i menys encara si el «jefe político», poc després, demana un informe a la Societat d'Agricultura de l'Empordà sobre un projecte de llei sobre la contribució territorial proposat pel diputat Mendizábal, en què la base impositiva es volia calcular sobre el capital, i no sobre la renda, que era com

12. Els termes, tot i que són formals, també són explícits: «se siente altamente ofendido por la Sociedad que reclama a VS con tanta irreverencia de lenguaje como desacuerdo en su fondo». I hi ha un advertiment de no continuar en aquesta línia: «apercibiéndoles para que en lo sucesivo no se permita traspasar los límites del respeto que debe a las dependencias del Estado». *El Bien del País*, any 3, núm. 5 (agost 1847), p. 33-34.

13. *El Bien del País*, any 3, núm. 5 (agost 1847), p. 40.

fins llavors s'havia calculat. Com que, segons la Societat, el canvi significava un augment de la renda, l'acaben rebutjant i defensen mantenir el cadastre com a forma estadística de calcular la riquesa territorial.¹⁴

La Societat també emetrà un altre informe, aquest cop per sol·licitar la rebaixa de la imposició sobre la sal, que es fa ressò de la demanada pel congrés central agrícola francès, però sobretot de la utilitat que tenia per al bestiar i com a adob.¹⁵

Per fer front a la problemàtica del sector surer, l'estratègia tornarà a ser la mateixa. Els diputats del districte de Figueres i de la província de Girona porten la reivindicació de la Societat d'Agricultura de l'Empordà davant el govern. Així es desprèn, per exemple, d'una carta del 2 d'abril de 1849 del diputat Aniceto Puig Descals a Narcís Fages de Romà, on aquest proporciona dades a aquell i mostra que hi ha acord de moderats i progressistes per defensar els interessos dels propietaris surers:

Mi estimado amigo: he recibido casi en un mismo tiempo el informe de la Sociedad Agrícola sobre el corcho y la estimable cartilla rural que ha tenido la bondad de enviarme, [...]. El informe, como usted comprenderá, ha llegado con un atraso que asombra, que es escusado que se diga que merece sinceros elogios siendo obra de usted, que los merece siempre. No obstante, he sentido que no se estendiera usted en especial sobre las cuestiones de designación de zona, y acerca los medios preventivos que podrían adoptarse para impedir la extracción del corcho de la marina y no imitar por consiguiente a aquellos industriales. De cualquier modo, considero conveniente que la sociedad eleve un recurso a Su Magestad, solicitando la gracia y que, acompañado de un luminoso informe de usted como comisario regio de agricultura de esa provincia, me sea remitido a la posible brevedad.

Ofrezco no omitir diligencia que pueda conducir al logro de tan importante objeto. Creo escusado repetir a usted la conveniencia de que el recurso comprenda todos los extremos que puedan hacer realizable la medida sin menoscabo de los intereses de la marina, que defenderían con tenacidad Martínez Davalillos y, quizás Bedmar, Romá, Rich y yo estamos dispuestos.¹⁶

Narcís Fages de Romà farà bandera de l'apoliticisme de la Societat d'Agricultura de l'Empordà. Però no podem obviar el seu desig d'influir en la política agrària i, en general, en la presa de decisions polítiques: «para que sea atendida en sus reclamaciones, para que sea consultada por la superioridad en los negocios arduos que se rozan con la riqueza territorial, y para que se la mire en fin con el respeto que ha sabido conquistarse».¹⁷ La cons-

14. «Sobre el proyecto de ley acerca la contribución territorial presentado por el Sr. Mendizábal y otros señores Diputados» i l'informe emès per la Comissió de la Societat d'Agricultura de l'Empordà, *El Bien del País*, any 3, núm. 6 (setembre 1847), p. 41-42 i 42-51.

15. «Informe dado por la Sociedad de agricultura del Ampurdán a los M.I.Sres. Gefe Político e Intendente de la Provincia, acerca los beneficios que el empleo de la sal en la economía rural, ya considerándola como abono, ya como alimento del ganado, y lo conveniente que sería que el Gobierno la facilitara a bajo precio a los agricultores y ganaderos», *El Bien del País*, any 4, núm. 1 (abril 1848), p. 1-7.

16. ACAE, Fages, 260.

17. Narciso FAGES DE ROMÀ, «A nuestros amigos», *El Bien del País*, any v, núm. 1 (octubre 1849), p. 2. Això ho escrivia en fer balanç dels quatre anys de la Societat d'Agricultura de l'Empordà.

tatació d'haver esdevingut un grup de pressió sembla més que evident. I la relació amb els diputats dels districtes electorals gironins, més que estreta.

Per altra banda, el que hem de posar de manifest és que la Societat d'Agricultura de l'Empordà va ser la primera iniciativa associacionista d'un sector de propietaris agraris¹⁸ i que es dotà d'una estructura orgànica activa i amb la intenció d'estendre el seu projecte. La Societat d'Agricultura de l'Empordà farà via pel seu compte i establirà un marc de col·laboració amb l'Associació de Propietaris de Barcelona el febrer de 1846¹⁹ i amb la subdelegació de l'Associació de Propietaris de Vic.²⁰ La iniciativa de la Societat d'Agricultura de l'Empordà tindrà el seu efecte: la creació d'altres societats d'agricultura a la província de Girona. Això no es concretarà, però, fins al 1850, quan Narcís Fages de Romà, comissari regi d'agricultura, ho promogui dins la Junta Provincial d'Agricultura de Girona.

El sorgiment de la Societat d'Agricultura de l'Empordà no encaixa amb el model formulat per Juan Pan-Montojo (1997), que relaciona les associacions agràries anteriors al 1868 amb la Il·lustració, ja que ni a Figueres ni a Girona no hi haurà cap Societat Econòmica d'Amics del País (Lluch 1973: 162-164). En tot cas, la Societat Acadèmica i Recreativa, fundada també el 1845, de la qual Narcís Fages de Romà va ser un dels fundadors, on s'ubicarà la seu de la Societat d'Agricultura de l'Empordà i que coeditarà *El Bien del País*, podem suposar que era el punt de trobada dels propietaris figuerencs i empordanesos, un cercle de sociabilitat. Però també hem de situar la Societat d'Agricultura de l'Empordà en una vila de Figueres convertida en residència d'hisendats (Congost: 216-218) i amb un mercat setmanal molt concorregut (Armengol 1979-1980) en el qual —podem suposar— les trobades no formals dels propietaris eren habituals, com també era molt habitual, en dia de mercat, acudir al despatx dels advocats Fages. I podem suposar, també, el coneixement de la formació de societats d'agricultura a França després del 1830, en el que ha estat considerat un retorn dels notables a la terra (Agulhon, Désert i Specklin 1976: 41-43 i 105-107).

«El Bien del País», portaveu de la Societat d'Agricultura de l'Empordà (1845-1849)

A fi d'aglutinar el sector de propietaris i agricultors empordanesos entorn de la Societat d'Agricultura de l'Empordà, es va trobar la manera de fer-ho amb la publicació d'una revis-

18. El punt de referència de l'associacionisme agrari empordanès i del seu marc històric es troben en el capítol «L'organització de la classe propietària» (Congost 1990: 237-265). En una visió més general, Martín-Albo (2015) dedica un apartat final, amb el títol «El caso concreto del asociacionismo catalán. La Sociedad de Agricultura del Ampurdán», p. 16-17, al que era una excepció abans del 1850, que aprofundeix a (Martín-Albo 2016: 236-253).

19. La notícia és avançada a *El Bien del País*, núm. 23 (març 1846), p. 184, i l'acord de fraternitat del 25 de febrer de 1846, a *El Bien del País*, any 2, núm. 4 (maig 1846), p. 30-31.

20. S'informa de l'inici de les relacions en l'assemblea general de socis del 4 de maig de 1846, *El Bien del País*, any 2, núm. 5 (juny 1846), p. 36. I, més endavant, s'exposa que les relacions han quedat establertes en «unión y fraternidad», Narciso FAGES DE ROMÀ, «Unión y fraternidad entre la Subdelegación de la asociación de propietarios de la ciudad de Vich y la Sociedad de Agricultura del Ampurdán», *El Bien del País*, any 2, núm. 9 (agost 1846), p. 66.

ta d'agricultura, *El Bien del País. Periódico de las Sociedades Académica y Recreativa de Figueras y de Agricultura del Ampurdán*, del qual Narcís Fages de Romà era el director i l'ànima. Ni ell ni cap dels col·laboradors no percebi cap remuneració. Com que es va publicar el primer número el mes d'abril de 1845, la numeració segueix l'any de publicació: el primer any va d'abril a març. Durant els dos primers anys va tenir una tirada de dos números mensuals. Després es va passar a un exemplar al mes. La periodicitat es trenca quan deixa de sortir de març a octubre de 1849, amb la Guerra dels Matiners.²¹ El darrer número es publica el desembre de 1849.²² Com veurem, però, per donar pas a *La Granja*.

En començar el segon any de publicació, Narcís Fages de Romà fa balanç de la publicació en uns termes que reflecteixen la seva finalitat:

Excitar el estudio de la ciencia agraria y el ejercicio de las buenas prácticas del cultivo, y difundir los conocimientos útiles [...]. Huiremos como hasta el presente de la política y de cuanto tenga relación con ella, no tocaremos a la sublimidad de nuestra santa religión [...].

I proposa el tema de la introducció de la nova agricultura en les clàusules dels arrendaments de propietats:

La supresión del diezmo y el nuevo sistema tributario, una vez puesto en planta respecto a la contribución de inmuebles, cultivo y ganadería, y en las demás disposiciones que contiene y afectan la propiedad rural, harán necesarias graves modificaciones en el sistema de arriendos de las haciendas general en el país, y deseosos de que se adopte lo más útil y lo más beneficioso a los propietarios y a los arrendadores, estudiaremos esta importante materia, [...], y propondremos en seguida el sistema que creamos mejor, formulándole minuciosamente en modelos de arriendos.²³

Sobre el sistema d'arrendaments (Garrabou, Planas i Saguer 2000: 23-26), Narcís Fages de Romà promourà, primer, l'arrendament a un preu fix i, més tard, la parceria, però sempre insistirà en la implicació del propietari (Garrabou, Pujol, Colomé i Saguer 1992: 113-115).²⁴ Sobre la finalitat de la revista com a eina del canvi agrari (Armengol 1978; Congost 1991), a partir del juny de 1848 s'introdueix a la capçalera el lema de Jacques Bujault «Nada más útil que un periódico de agricultura».

El Bien del País és essencialment obra de Narcís Fages de Romà. De la seva ploma són les entrades referides a la Societat d'Agricultura de l'Empordà i tot allò relatiu al funciona-

21. Narciso FAGES DE ROMÀ, «A nuestros amigos», *El Bien del País*, any v, núm. 1 (octubre 1849), p. 2.

22. Malauradament, no disposem de la col·lecció completa. Vegeu ACAE, Fages, 415; Anton Ramírez (1865: 42); Guillaumet, Moreno, Teixidor i Testart (2009: 30-31).

23. Narciso FAGES DE ROMÀ, «A nuestros subscriptores», *El Bien del País*, núm. 23 (març 1846), p. 177-178.

24. *Escrituras de arrendamiento de aparcería y a precio fijo, por Narciso Fages de Romá, Comisario Regio para la inspección de la Agricultura, Consejero Real honorario de Agricultura, Industria y Comercio, etc. Modelos premiados por la Junta Provincial de Agricultura de Gerona, en los concursos de 1853 y 1863, y publicados, por acuerdo de la misma Junta, con una sucinta relación de la Exposición y Concurso Agrícolas de Figueras de 1863*. Figueras, Imprenta de L. Miegerville, 1864.

ment de la revista. Però, alhora, també escriu articles de mena molt diversa: des de la guàrdia rural fins a la verema, sobre la quantitat de llavor per sembrar, la importància dels prats artificials (i la polèmica amb *El Cultivador*), l'arbrat, l'horticultura, el contraban de grans, la instrucció agrícola, la pedra de batre, les gallines, les moreres i un tema recurrent: la crida als hisendats perquè es posin al capdavant de les explotacions. La interpellació als hisendats a posar-se al davant de les explotacions es repeteix en diverses ocasions. Així, en un article que porta per títol «Vinificación», davant la situació d'endarreriment en relació amb França, reclama que siguin els hisendats els qui ocupin la posició que, com a classe, els correspon:

¡Así los hacendados a quiénes van dirigidas, pues solo ellos, que no los simples cultivadores, pueden consagrarse al estudio y a los experimentos que reclama la materia, abriesen al fin los ojos y viendo el bien con que nos brinda la naturaleza, convirtiesen a esta comarca en otra de las regiones conocidas en todo el mundo por lo exquisito de sus vinos!²⁵

En un altre article, sobre la instrucció agrícola, es dirigeix al propietari absentista, al propietari «aplicado que quiere tomarse la molestia al pasear sus propiedades de observar, de discurrir y de calcular». El gran problema, diu, és la manca d'instrucció agrícola: «es ignorancia absoluta de los progresos que ha hecho la ciencia, de las mejoras introducidas en el arte y generalizadas ya en otros países con excelentes resultados».²⁶

I quan fa referència a l'estat de l'agricultura a l'Empordà, quan tracta dels obstacles per avançar, troba el principal problema en la manca d'afició dels propietaris a l'agricultura, fet que qualifica de «muro de bronce a su marcha progresiva», i ho exemplifica amb la persistència de l'arrendament a masoveria:

Es preciso que se reemplace el sistema de explotación directa respecto a los propietarios que tienen su residencia en sus haciendas o cerca de ellas, el sistema de arrendamiento a renta fija, pero hechos para el término de un decenio al menos, respecto a los propietarios que viven lejos de sus propiedades y que no pueden ejercer por sí aquella vigilancia que es precisa en la explotación directa, sin duda la más propia para el progreso agrícola [...] el nuevo sistema que proponemos no ha de ser únicamente beneficioso a los propietarios, sino que ha de serlo a los mismos colonos, que elevándose a la clase de arrendatarios a precio fijo, cultivarán con más holgura y no tendrán que partir con nadie los frutos de su aplicación y su inteligencia.²⁷

És a dir, era conseqüent amb la difusió dels prats artificials i amb el model anglès. I sabia que la introducció del contracte d'arrendament en diners que funcionava a Anglaterra era per a períodes més llargs i tot dels deu anys.

25. Narciso FAGES DE ROMÀ, «Vinificación», *El Bien del País*, any 3, núm 9 (desembre 1847), p. 69-70.

26. Narciso FAGES DE ROMÀ, «Instrucción agrícola», *El Bien del País*, any 3, núm. 12 (març 1848), p. 96-98.

27. Narciso FAGES DE ROMÀ, «Indicaciones acerca de nuestra agricultura actual», *El Bien del País*, any 4, núm. 2 (maig 1848), p. 10-11.

El Bien del País incloïa col·laboracions importants de Francisco Sala, professor a l'Institut de Figueres (1845-1850),²⁸ que es dedicà a exposar la nova agricultura a partir de les activitats que calia efectuar cada mes («Tareas del mes»,...) i amb articles considerables sobre la pedra de batre, la bleda-rave o els pous artesianes, però també amb tres articles sobre la situació agrícola de l'Empordà.²⁹ I hi havia aportacions esporàdiques, algunes signades només amb inicials, d'altres amb el nom sencer: Pere Bonal (el conreu de l'olivera, la bleda-rave, l'esparcet), Carlos Bosch (l'arbrat), Ramon de Casanova (els prats artificials, el guano, la pigota del bestiar), Sebastià Casellas (l'anivellament de terrenys), Joaquim Ferrer (el conreu de l'arròs) i Miguel de Foxà (l'estat de l'agricultura provincial).

Se'n feia difusió als socis de les dues entitats que patrocinaven la publicació, però Narcís Fages de Romà sabia que també havia d'arribar als actors polítics i als que tinguessin poder de decisió. En una primera instància, als càrrecs polítics provincials, especialment al cap polític i també al Consell i a la Diputació Provincial. D'altra banda, s'enviava a societats econòmiques, com la de València³⁰ o la de Madrid, i també als responsables d'agricultura dins del Ministerio de Comercio, Instrucción y Obras Públicas. Les memòries enviades a aquests responsables eren donades a conèixer als associats a través d'*El Bien del País*, però també als que havien de prendre decisions. Aquesta era la seva missió. La revista, publicada a Figueres per l'impressor Gregori Matas de Bodallés, era distribuïda de manera fixa a determinades llibreries de Barcelona, Girona, la Bisbal, Lleida, Manresa, Mataró, Olot, Reus, Terrassa, Tarragona, Tortosa i Vic. En la resta de poblacions, a les llibreries més importants.

La fi d'*El Bien del País* arriba per elevació. Així ho expressa Narcís Fages de Romà en la darrera pàgina del darrer número: «Con el presente número termina esta publicación, pero es para convertirse en una revista de agricultura y biblioteca rural que se denominará LA GRANJA». El canvi de nom obeeix —diu— a la necessitat de concreció i «nos elevamos a más altura, y si al hacerlo dejamos el nombre con que hace ya más de cuatro años nos dimos a conocer es porque hemos creído más conveniente adoptar uno que expresase

28. Narciso Sala y Arnella comença com a substitut de la càtedra de lògica el 9 de novembre de 1845 i cessa, per renúncia, el 24 d'agost de 1846, al cap d'un curs; i des del 2 de novembre de 1847 fins al 5 de novembre de 1850 ho fa com a substitut de la de física i química i ciències naturals; Arxiu Històric Institut Ramon Muntaner de Figueres, vol. 471, *Libro de Servicios del personal dispuesto y escrito por el Secretario del Instituto (1845-1904)*. Dec la referència a l'amabilitat de Josep Colls.

29. És molt interessant el primer d'aquests articles, on planteja la necessitat de descriure quina és la situació agrícola per poder introduir els canvis necessaris. Cal partir de la realitat, en referència a Sismondi i la Toscana, i el comte de Villeneuve per al sud-oest de França o Mahul per al Migdia francès. A partir d'aquí exposa el mètode: «En el Ampurdán ¿qué se ha de fomentar en Agricultura? ¿De qué medios nos hemos de valer? ¿Qué obstáculos presentan? ¿Es fácil vencerlos? ¿Al fin qué ventajas nos ha de reportar el lograrlo? Tales son las preguntas a qué se debiera responder cumplidamente para que la Sociedad de Agricultura del Ampurdán pudiese obrar con el mayor acierto». FRANCISCO SALA, «El Ampurdán, breves indicaciones económico-agrícolas», *El Bien del País*, any 3, núm. 2 (maig 1847), p. 15.

30. El comte de Ripalda, en una carta a Narcís Fages de Romà escrita a Tortosa el 22 de març 1849, li deia que havia conegut *El Bien del País*: «Muy señor mío: no conocía yo su estimable periódico, o si le había visto, en alguna mesa revuelta de casino o liceo, había desconfiado de él por lo mismo que llevaba buen título. En el día, todos se llaman lo que no son y ocultan lo que quieren ser» (ACAE, Fages, 260).

nuestro objeto bajo una denominación más concreta».³¹ Amb tot, el to reivindicatiu de la Societat d'Agricultura de l'Empordà, de Narcís Fages i d'*El Bien del País*, es perdrà. I en bona manera coincidirà amb l'entrada de Narcís Fages de Romà a la Junta Provincial d'Agricultura i amb el seu exercici com a comissionat regi d'agricultura.

Col·laboració amb l'Associació de Propietaris de Barcelona

Hem vist que la Societat d'Agricultura de l'Empordà establí contactes amb l'Associació de Propietaris de Barcelona i amb la subdelegació de Vic. De la primera, n'hem pogut conèixer algunes de les actuacions a partir de l'assessorament que hi desenvolupa Mariano Fages de Sabater, germà de Narcís Fages de Romà, també advocat i set anys més jove que ell. Nascut el 1820, era fill de l'advocat Anton Tomàs Fages i de la seva segona muller, Ignàcia de Sabater, i el curs 1837-1838 és alumne avantatjat de la càtedra d'Eudald Jaumandreu (Lluch 1973: 282-283).

Mariano Fages de Sabater, advocat de l'Associació de Propietaris de Barcelona (1845-1851)

En començar l'escrit imprès de 2 de febrer de 1846, «A las Cortes», es diu que l'Asociación de Propietarios de la Provincia de Barcelona va ser autoritzada per la Reial ordre de 28 d'octubre de 1842. Mariano Fages de Sabater s'hi va incorporar al cap de tres anys. En tot cas, l'Associació de Propietaris de Barcelona s'ha de situar en el marc més ampli de l'Asociación de Propietarios Territoriales de España, fundada a Madrid el 26 de juny de 1842 per un grup de propietaris, alguns dels quals eren compradors de béns desamortitzats i diputats a Corts, segons s'explicita en el Reglamento de la Asociación de Propietarios Territoriales de España publicat el 1843. En aquest reglament s'especificava que es crearien associacions d'aquesta mena a cada província sempre que hi hagués més de cent propietaris (Martín-Albo 2016: 222-232). No coneixem l'acta de constitució ni els propietaris que van promoure l'associació de Barcelona, però tot sembla indicar que s'ha de relacionar amb l'Asociación de Propietarios Territoriales de España.³²

Mariano Fages de Sabater exerceix, en qualitat d'advocat, d'assessor de l'Associació de Propietaris de Barcelona entre 1845 i 1851. En el seu llibre d'honoraris podem seguir quines eren les preocupacions dels propietaris de Barcelona, que eren també les dels de l'Empordà i Girona, a través dels encàrrecs que va rebre. La redacció d'aquestes exposi-

31. Narciso FAGES DE ROMÀ, «A nuestros amigos», *El Bien del País*, any v, núm. 3 (desembre 1849), p. 16.

32. No sembla que es tracti d'una altra associació, tal com es refereix en un treball, per altra banda important, quan considera, tot seguint J. M. Pons i Altés, que «los grupos más conservadores, junto al colectivo de grandes propietarios barceloneses, había creado en 1844 la Asociación de Propietarios de la Provincia de Barcelona, a imagen y semejanza de la que se había constituido en 1842» (Martín-Albo 2016: 230).

cions i representacions, des de les tributàries fins a les relacionades amb la guarderia rural, o els lluïsmes i la llei hipotecària, correspon a la ploma de Mariano Fages de Sabater, tot i que la signatura dels escrits, bona part dels quals eren impresos, era de la junta presidida pel marquès de Castellodorsius, integrada per Erasme de Janer i de Gònima, el baró de Vilagaia, Ramon de Casanova i de Mir, el baró de Maldà, Josep Catà de la Torre, i d'altres. En un apuntament on es disposa la dieta que ha de percebre per l'estudi i la preparació de les exposicions, es pot apreciar l'activitat de Mariano Fages de Sabater:

La asociación de propietarios de la provincia de Barcelona debe:

A los 27 de id [deseembre de 1845] estender una esposición a las Cortes solicitando la reforma de la contribución de inquilinatos y sesión con el sr Catá de la Torre. 120 rs.

Día 2 de enero de 1846 y siguientes. Ampliar la esposición anterior con dilatadas observaciones concernientes al ramo de inmuebles, cultivo y ganadería. 320 rs.³³

[12 de febrer] Estender una esposición relativa a los impuestos de consumos e hipotecas decretadas a 23 de mayo 1845. 320 rs.³⁴

Item, en 6 de marzo y siguientes, estender una representación a S.M. solicitando la modificación de los reglamentos vigentes en el ramo de minas y regular varias disposiciones para someterlas a la aprobación de SM como protectoras de las propiedades rústicas. 200 rs.³⁵

Item en id., estender otra esposición a SM para fomentar el cultivo del cáñamo. 20 rs. f. 14v.³⁶

En 31 de mayo, esposición razonada a SM solicitando la creación de una guardia rural y acompañando con proyecto de reglamento para su organización y servicio 1500rs.³⁷

33. Escrit imprès: «A las Cortes», amb data del 2 de febrer de 1846. L'escrit és una alegació al pressupost, en la part de contribució d'immobles, conreus i ramaderia, en què es diu que els ajuntaments hauran de crear un fons supletori per cobrir les partides que siguin fallides, que no ha de baixar d'un 4% ni ha d'cedir un 8% (ACAE, Fages, 296).

34. Escrit de l'Associació de propietaris a les Corts sobre contribució de consums i dret d'hipoteques, Barcelona, 12 de febrer de 1846. El president interí, Erasmo de Janer i de Gònima. El baró de Vilagaia. José Catà de la Torre. Agustín Ortells i Pintó. José Salvador. Juan Antonio Treserra. El baró de Maldà. Ramon de Casanova de Mir, Ramon Busaya, secretari. Imprès. Signa: la comissió directiva. (ACAE, Fages, 296).

35. *Medidas de la Comisión directiva de la Asociación de propietarios de la provincia de Barcelona, somete a la Real aprobación de SM como conducentes a evitar los daños que causa a las propiedades rústicas la ejecución de los reglamentos vigentes en el ramo de minas.* Imprès, 20 de març de 1846 (ACAE, Fages, 296).

36. Escrit de la Comissió Directiva de l'Associació de Propietaris de Barcelona «para remover los obstáculos que se oponen al cultivo y salida del cáñamo indígena». Imprès. Barcelona, 20 de març de 1846. Signants: el president, marquès de Castellodorsius, Erasmo de Janer i de Gònima, Ramon de Casanova i de Mir, José Catà de la Torre, el baró de Vilagaia, José Salvador, el baró de Maldà, J.A. Treserra, Agustín Ortells i Pintó. (ACAE, Fages, 296).

37. Es publica el Reglament a *El Bien del País*, any 2, núm. 14 (octubre 1846), p. 109-112, i es diu que es publica «el trabajo acerca la policía rural a que ha dado cima la distinguida Asociación de propietarios de Barcelona, con la que nuestra Sociedad de Agricultura se halla íntimamente unida», p. 109. Més endavant es publica l'«Exposición que precede al reglamento para la creación y servicio de Guardias rurales, proyectado por la Comisión directiva de la Asociación de propietarios de la provincia de Barcelona, y sometido por la misma a la probación de S.M. con exposición de 31 de mayo de 1846», a *El Bien del País*, any 2, núm. 16 (novembre 1846), p. 126-128. La continuació del Reglament es publica a *El Bien del País*, any 2, núm. 17 (deseembre 1846), p. 130-136, i la conclusió, a *El Bien del País*, any 2, núm. 18 (deseembre 1846), p. 141-144. Finalment, el reglament aprovat es publica el 8 de novembre de 1849, i també es publica a *La Granja*, any 1, núm. 1 (gener 1850), p. 19-29. Vegeu, des de la sol·licitud fins a l'aprovació del reglament, Congost (1990: 47-49 i 194-195)

En 20 de agosto Esposición a SM recordando las que se elevaron a las Cortes acerca el sistema tributario. 50rs.

En 10 de diciembre y siguientes estender dos exposiciones a SM relativas: una, a los mozos de escuadra y otra, al proyecto de carretera hasta Puigcerdá 100rs.

En 10 de abril y siguientes, exposición al Congreso con referencia al proyecto de ley presentado por Don José Manuel Planas sobre censos y laudemios,³⁸ [...] 620rs.

En 17 de diciembre estender una exposición a SM acerca el registro de hipotecas 60rs.

En 20 y siguientes de enero de 1848, exposición a SM para que sea considerada la Comisión Directiva como sección de la Junta de Comercio y subalterna del Consejo Real de Agricultura [...] 100rs.

En 7 de octubre, estender una comunicación a la Esclentísima Junta de Gobierno de la Audiencia territorial sobre el registro de hipotecas [...] 80rs.³⁹

A les juntes provincials d'Agricultura

Juan Pan-Montojo (1995b) ha posat de manifest la importància de les decisions preses a l'inici de la Dècada Moderada, sobretot sota les directrius del ministre Juan Bravo Murillo. L'agricultura espanyola quedava englobada dins el Ministerio de Comercio, Instrucción y Obras Públicas, era regida des d'una Direcció General d'Agricultura i una altra de Monts, i al damunt de tot hi havia un Consejo de Agricultura, Industria y Comercio. Per sota, a cada província hi havia juntes provincials d'agricultura (segons l'Ordre de 7 d'abril de 1848), els membres de les quals eren designats, el 1848, per un col·legi electoral restringit i controlat pel «jefe político», el governador des del Decret de 23 de desembre de 1849, quan assumeix les funcions de la Intendència,⁴⁰ i de les quals formaven part, inicialment, els diputats provincials, l'alcalde i dos regidors de la capital de província, tres «labradores» i els integrants de la comissió de la Cría Caballar. Hi va haver canvis en la forma d'elecció: el 1855 els electors eren els dos majors contribuents de cada partit judicial, però el 1859 els membres de la Junta d'Agricultura van passar a ser elegits pels cinquanta majors contribuents

---

i Serrano (2016: 198-208). Ambdós treballs es fan ressò de l'opinió de Narcís Fages de Romà, del tot favorable a la mesura aprovada, perquè donava seguretat als propietaris i als seus béns.

38. «Tu hermano ha estendido una representación al Congreso acerca el proyecto del señor Planas sobre laudemios, que fue leída anteayer por el mismo Marianito en la sesión habida por la Comisión Directiva de la Asociación de Propietarios. Fue unánime la resolución de que se imprimiera. En el punto legal es concluyente, en el estilo, florido. Ya puedes estar seguro de que me procuraré algún ejemplar» (carta d'Anton Tomàs Fages a Narcís Fages de Romà del 21 d'abril de 1847; ACAE, Fages, 235).

39. ACAE, Fages, 7, *Libro de honorarios del letrado D. Mariano Fages de Sabater (mientras ejerció la carrera en Barcelona)* (1841-1853), f. 14 i 21.

40. El Reial decret en què el «jefe político» deixa pas al governador provincial és important perquè assumeix les funcions que tenia fins llavors l'intendent, de manera que aglutina funcions polítiques, administratives i econòmiques en l'àmbit provincial, entre les quals hi ha l'agrícola, amb una doble missió, «vigilancia y mando», com s'exposa en la circular del 29 de desembre de 1849, en què s'expliciten les seves atribucions. El Reial decret i la circular figuren recollides al *Boletín Oficial del Ministerio de Comercio Instrucción y Obras Públicas* (BOMCIOP), vol. ix (1850), 3 de gener de 1850, p. 5-20 i 20-23.

de propietat rústica i els de les altres dues seccions, pels cinquanta majors contribuents del comerç i la indústria. En tot cas, la seva comesa consistia a actuar com a òrgan consultiu i, alhora, esdevenir font d'informació de l'estat de l'agricultura a cada província. Amb aquesta organització s'establí, segons Juan Pan-Montojo,⁴¹ un joc d'equilibris entre les elits polítiques provincials i el govern. Allà on s'han trobat les actes de la Junta Provincial d'Agricultura, es pot concloure, a banda de les etapes per les quals passa i els qui hi participen, que formava un tercer escaló dins la dinàmica del poder local (Luque 2002: 470).

La Junta Provincial d'Agricultura de Girona i el programa de Narcís Fages de Romà (1849)

Des de les planes d'*El Bien del País*, ben aviat Narcís Fages de Romà va saludar afectuosament les juntes provincials d'agricultura. És més, el juliol de 1848 va avançar un programa d'actuació on partia d'una diagnosi de la situació provocada per la manca d'instrucció agrícola dels propietaris i on, tal com havien fet les regions més avançades d'Anglaterra, Prússia i bona part d'Alemanya, els demanava que es possessin davant de les seves explotacions.⁴² A fi de dinamitzar-ho, creia que la manera més oportuna era la publicació d'una revista agrícola. En això no anava més enllà del que havia proposat Jovellanos, però que havia experimentat positivament a l'Empordà. El medi quedava assenyalat, però calia que els propietaris fessin l'opció per la terra:

[...] proponemos a todas las juntas la publicación de un periódico, de un cuaderno o revista quincenal o mensual, escrito a propósito para cada provincia, regalado a los párrocos rurales, esparcido profusamente por todo el país y escrito de manera que sobre ser inteligente para todos, forme cada año una cartilla agraria o tratado especial de agricultura peculiar para cada región.

Este es el medio que nos parece más sencillo, más fácil, más seguro y menos costoso para llamar desde luego a los propietarios hacia la agricultura, para rogarles, para suplicarles, para obligarlos a que le tomen cariño, para inducirlos a que se reúnan en sociedades de distrito cual la del Ampurdán que hemos tenido el placer de fundar en este país, para promover en fin los adelantos agrícolas.

Este periódico o esta revista no ha de tener por objeto hacer lucir las dotes literarias de ningún redactor, ha de escribirse única y exclusivamente al objeto de llamar a los propietarios al estudio de la Agricultura, a los cultivadores a la mejora de sus prácticas: sus páginas han de estar abiertas para todos los

41. Pan-Montojo (1995b: 272 i 279).

42. Remarca que algun propietari es posa al capdavant de la seva explotació. Per exemple, quan Maranges pren les regnes de l'explotació de Cinc-claus i inicia processos de drenatge (*El Bien del País*, any 4, núm. 6 (setembre 1848), p. 47), o quan dona suport a Subirà Iglésias de Cardona, en defensa dels prats artificials, davant les invectives rebudes de la revista *El Cultivador*; i també, almenys en dues ocasions, porta a col·lació el nom de Sebastià Casellas, com a procurador o administrador del patrimoni Caramany, que feia vint anys havia fet introduir l'esparguet a les closes de Castelló (*El Bien del País*, any 4, núm. 7 (octubre 1848), p. 49-53 i 53-56), com també els treballs de Josep Antoni Nouvils o Eusebi Rich, i el mateix Casellas, a les terres salobres de les closes de Castelló (*El Bien del País*, any 4, núm. 5 (agost 1848), p. 36-38). Són remarcables per l'exemple que donen als altres.

que tengan una idea útil que comunicar. No importa que no haya largos artículos, al contrario, los dirigidos especialmente a los cultivadores deben ser cortos y escritos en el idioma de los campos.⁴³

És clar, parlava amb coneixement de causa. I avançava, també, que no era encara el moment de les granges model. Un any més tard defensaria les mateixes idees com a comissionat regi d'agricultura. Amb tot això, es veu clar que tenia un projecte.

Al seu torn, les juntes estaven auxiliades per comissionats regis d'agricultura d'abast provincial, figura creada el 5 d'octubre de 1848 i integrada, inicialment, per un cap amb experiència en agricultura i un enginyer civil (Pérez Juan 2008: 81), amb l'objectiu de:

[...] verlo todo, observarlo todo, recoger lo que convenga, aconsejar con oportunidad, ni ciegameamente apegada a cuanto existe, ni empíricamente preocupado contra cuanto tiene en su abono la presunción fiable de la existencia. En inmediato contacto con los jefes políticos, los cuales en los asuntos de la competencia de este ministerio, deberán auxiliarlas y cooperar a sus disposiciones con todo el lleno de su autoridad, las comisiones estaran en relación con las Juntas de Agricultura a las cuales podrán convocar conferenciando con las diputaciones y consejos provinciales, y con los ayuntamientos, acerca de cuanto conviniera a su encargo.⁴⁴

Era un càrrec no retribuït i en l'articulat es disposa quins eren els objectes de treball: art. 1, «inspeccionar el estado general de la agricultura en la nación y estudiar los obstáculos que puedan oponerse a su desarrollo y progreso»; art. 2, estudiar i descriure:

- 1º. Los medios de aumentar, variar y mejorar las producciones agrícolas.
- 2º. Los medios de facilitar el consumo de las producciones agrícolas, fijándose especialment en las comunicaciones.
- 3º. Los medios de mejorar la condición moral y física de la población destinada inmediatamente a las faenas agrícolas.
- 4º. Los pasajes donde puedan establecerse nuevas poblaciones rurales, los términos en que pudieran crearse y los elementos de progreso y prosperidad con que puedan contar.
- 5º. Los medios de fijar en los campos la población agrícola y las ventajas que de ello pudieran reportar los agricultores mismos, la agricultura y la Sociedad.⁴⁵

En les instruccions generals es plantegen aspectes per als quals es requereix l'actuació del comissionat regi d'agricultura, com ara la combinació dels estudis teòrics i pràctics d'agricultura, l'establiment d'escoles pràctiques agrícoles, fer efectiva la propietat privada i respectar-la, la creació de la guàrdia rural, que n'era una conseqüència, la contractació agrària... D'atribucions en tenia i, sobretot, esdevenia un interlocutor davant el cap polític i les diputacions provincials.

43. Narcís FAGES DE ROMÀ, *El Bien del País*, núm. 4 (juliol 1848), «Juntas provinciales de agricultura», p. 30.

44. BOMCIOP, vol. IV, «Real Decreto creando Comisiones regias de agricultura», p. 44-45.

45. BOMCIOP, vol. IV, p. 46.

La figura del comissionat regi, però, no serà ben vista per tothom. Des d'*El Cultivador*, que publica la Junta de Comerç de Barcelona i dirigeix Jaime Llansó, catedràtic d'agricultura i botànica, s'emetrà una dura crítica. En primer lloc, perquè considera que hi hauria d'haver un ministeri d'agricultura, però sobretot perquè creu que els comissaris «provincials» faran perdre la visió de conjunt que ha de tenir la pràctica agrària. *El Cultivador* és partidari que hi hagués només un comissari a la Península, un altre a les illes Canàries i un a les Balears. Davant la visió «descentralitzada», de donar pes a les províncies, en promou una altra de «centralista», amb directrius donades des de dalt: «que de un centro ilustrado y celoso partiesen los estudios y planes uniformes que son indispensables para que la idea del gobierno produzca los saludables efectos que la nación tiene derecho a reclamar». Tot i que no havia estat així, propugna que hi hagi una directriu única amb la finalitat «de encomendar y señalar a los comisionados objetos y trabajos determinados de que deban ocuparse en sus provincias respectivas».⁴⁶ Els vol dirigir, però la mesura havia de ser just la contrària. No sabem a què obeeix aquest plantejament, ni si era un posicionament personal del redactor o de la Junta de Comerç.

Inicialment, el comissionat de les províncies de Barcelona i Girona havia estat assignat a Baltasar Ferrer, marquès de Port-nou i membre de la Junta Provincial d'Agricultura de Barcelona, l'11 de desembre de 1848.⁴⁷ Els «amics» de Fages faran pressió perquè sigui nomenat per l'Empordà o per la província de Girona davant el Ministeri, fins que va arribar Bravo Murillo, qui suggerirà la manera, tal com explica el diputat Miquel Sans i Serra en una carta datada a Madrid el 12 de desembre de 1848:

Ya puede usted pensar cual ha sido hoy la primera diligencia practicada. Puestos de acuerdo con su señor tío [Joaquim de Romà, també diputat], hemos pasado al Ministerio de Comercio, y después de tanteado el vado con el oficial del negociado, hemos visto que no podíamos pensar en que el Ampurdán tuviese un comisionado regio especial de agricultura; todos, desde el señor ministro inclusive abajo, están en contra de estas subdivisiones. Nos hemos dirigido al señor director de Agricultura para que la provincia, a lo menos, lo tuviese, y que este fuese usted, y nos ha contestado que ayer se firmó y rubricó el decreto por Su Magestad nombrando al señor marqués de Puerto Nuevo para las provincias de Barcelona y Gerona, y que no estaba en su mano la separación de dichas provincias, ni la supresión del decreto, y que acaso el señor ministro podía tener en consideración los reparos que le hemos supuesto. Acto continuo pasamos a ver al señor Bravo Murillo, quién, con el agrado de costumbre, dijo las mil y una razones de conveniencia pública que ecsigen el nombramiento de un comisario regio en la provincia y aun también en el Ampurdán; allí ha salido: el golfo, los ríos, los productos, el Pirineo, la decadencia del arbolado y lo que se presta a mejoras materiales el país, las innumerables catástrofes de los ríos Ter, Daró y Fluviá y sobre lo cual ya tenía el señor ministro varias entregas del señor de Romá a cuenta. Ya puede usted pensar que al indicarle el nombre de usted para la comisión de la provincia, ha salido la sociedad agrícola, el pe-

46. *El Cultivador. Periódico de Agricultura, Horticultura y Economía Rural, y de Administración y Economía Pública en sus Relaciones con la Agricultura Publicado bajo los Auspicios de la M.I. Junta de Comercio de Barcelona y Dirigido por D. Jaime Llansó*, vol. 1, Barcelona, 1849, p. 380 i 382.

47. BOMCIOP, vol. iv, núm. 51, p. 525.

riódico sostenido por usted exclusivamente por espacio de 4 años, su nombramiento de la Junta de Agricultura de la provincia, etc., etc., además de que el señor ministro ha tenido la buena ocasión para manifestarnos la mejor memoria que conserva de ustedes y de las circunstancias que brillan en sus personas, pues aunque contrario en la cuestión de marras, le proporcionó el placer de conocerles;⁴⁸ ha renovado la cuestión del pleito, y le hemos participado el restablecimiento de la buena armonía entre los que platicaron adversantes en aquella lucha forense, de lo que ha manifestado alegrarse. A pesar de todo, de su mejor deseo, y de que su ahínco es el de dar con personas como usted, verdaderamente amantes de los intereses del país, estando ya firmado y rubricado el decreto, no ve el señor ministro otro medio más que el comisionado de Barcelona ponga una manifestación que no puede atender a ambas provincias y de seguro es usted nombrado para la de Gerona y del mal, el menor. Con que prepárese usted para cuando venga dicha comunicación, que al parecer vendrá a no tardar.

No sé si me habré escedido en el cometido, pero en caso será, a no dudarlo, por el bien del país.⁴⁹

No sabem qui va suggerir al marquès de Port-nou que dimitís de la província de Girona, tal com havia avançat Bravo Murillo, que pel que es desprèn de la carta era coneixedor de la trajectòria de Fages de Romà. Del que tenim constància és que Narcís Fages de Romà va ser nomenat comissionat regi d'agricultura el 18 de gener de 1849.⁵⁰ Havia fet mèrits per ser-ho. I més en faria per mantenir-s'hi. El que aquest episodi demostra és que els decrets ministerials també es podien revocar amb gran celeritat. I també, que la trajectòria empordanesa de Narcís Fages de Romà era reconeguda a les instàncies més altes.

Narcís Fages de Romà, en qualitat de membre de la Junta Provincial d'Agricultura i de comissionat regi d'agricultura, esdevenia conseller del «jefe político», és a dir, del poder executiu a la província.⁵¹

48. Es refereix al plet amb els Perramon-Fontcuberta, que arribarà al Tribunal Suprem, on Bravo Murillo era jutge, a compte dels drets legítims paterns de Carolina de Perramon, casada per segrest judicial amb Narcís Fages de Romà davant la negativa del pare, Javier de Perramon, hisendat, que es casessin, ja que havia previst un altre casament per a la seva segona filla. Finalment, el Tribunal Suprem dictarà sentència a favor de Carolina Perramon, la qual haurà de percebre la llegítima paterna, de quinze mil lliures i els interessos, tot i l'oposició del pare al casament. Anteriorment, Carolina Perramon havia obtingut, també judicialment, el dot dels béns materns de la seva mare, Josepa Comas del Brugar Bruguer-Pi-ferrer, vint-i-cinc mil lliures. Sobre Javier de Perramon i de Caramany, amb referències als plets amb els Fages, vegeu Bosch (2013).

49. ACAE, Fages, 259, carta de Miguel Sans Serra a Narcís Fages de Romà.

50. «Atendiendo a las razones que me ha expuesto D. Baltasar de Ferrer, mi comisionado regio para la inspección de la agricultura general del Reino en las provincias de Barcelona y Gerona, vengo en relevarlo de este cargo en cuanto a la última, conservándole en la primera. Y para reemplazarle en la de Gerona tengo a bien nombrar con el mismo carácter a Don Narciso Fages de Romá, vocal de la junta de Agricultura de la misma»; BOMCIOP, vol. v, núm. 58, p. 241.

51. Si bé està en qüestió i es demanen estudis prosopogràfics per establir la veritable relació entre els governadors i la província; vegeu Toscas i Ayala (2016).

La Memoria acerca los medios de más fácil y oportuna aplicación para promover los adelantamientos de nuestra economía rural, 1849

En la primera sessió general de la Junta Provincial d'Agricultura de Girona, una vegada superada la Guerra dels Matiners, Narcís Fages de Romà, en qualitat de comissionat regi d'agricultura de la província, va llegir-hi una memòria,⁵² que és un programa d'actuació, que ja havia avançat un any abans a *El Bien del País*. Parteix de la necessitat que els hisendats s'impliquin directament en l'explotació agrària, encara que la deixin en mans dels masovers i arrendataris (s'hi refereix amb el terme «cultivadores», «ejecutores de la labor y directores de la misma»).⁵³ Diu que cal fer el trànsit de retornar les decisions de la producció al propietari, i no a l'arrendatari, amb la qual cosa implica l'explotació directa del propietari. Ho argumenta en termes de capacitat econòmica i de capacitació dels propietaris, els més instruits. D'aquesta manera s'avançarà en noves pràctiques i innovacions necessàries. Amb els propietaris al capdavant de les seves explotacions presenta dues palanques amb les quals prosperarà l'agricultura gironina: la impremta i l'associació. En tots dos àmbits, fa la proposta amb coneixement de causa: ho havia practicat a la Societat d'Agricultura de l'Empordà i des de la redacció del periòdic *El Bien del País*.

Mostra la fe en una revista periòdica, ja que encara que hi hagi qui no sàpiga llegir, els propietaris sí que en sabran i amb la seva pràctica s'estendran les millores. Remarca que han de ser els propietaris més influents de cada comarca els que serveixin d'estímul als altres, tal com es fa a Anglaterra o Alemanya, i a l'Empordà. Es tractaria d'una senzilla publicació sobre economia rural, amb alguns escrits en català, senzills i directes, amb articles d'actualitat que afectin directament l'agricultura (tasques agrícoles, calendari agrícola...) i els propietaris, i, seguint Balme, proposa que es faci arribar un exemplar a cada rectoria. En això difereix de la difusió que es fa a l'Empordà, on hi ha una distribució de la revista als associats. Considera que amb la difusió de la revista es pot avançar molt més que amb granges model o instituts agrícoles com el que s'acaba d'obrir a Santander. Creu que no s'ha arribat a l'estadi en què sigui possible. I aporta un argument de pes: el gran agrònom Dombasle va acabar havent de tancar la granja exemplar de Roville per causa de les pèrdues. Diu que encara no és el moment.

L'altra pota de la seva proposta és la necessitat que els propietaris i els altres sectors interessats s'associïn a fi de posar fi a l'aïllament i l'individualisme. La seva proposta considera que les associacions han de ser-ho de propietaris i conreadors, i demana que hi hagi una societat en cada districte o comarca, com la de l'Empordà. Defensa l'apoliticisme de les associacions agrícoles i fa referència directa a l'organització d'aquestes a França, amb les associacions i els comicis dedicats a la part pràctica del conreu i l'organització de trobades i concursos per premiar els millors productors. Cadascuna d'aquestes associa-

52. NARCISO FAGES DE ROMÀ, *Memoria acerca los medios de más fácil y oportuna aplicación para promover los adelantamientos de nuestra economía rural*, Figueres, Impremta i Llibreria de Gregorio Matas de Bodallés, 1849, 17 p.

53. NARCISO FAGES DE ROMÀ, *Memoria...*, p. 4.

cions franceses rep subvencions de l'Estat, talment com a Prússia, Baviera, Saxònia o Wurtemberg.⁵⁴

El cert és que el programa es va posar en pràctica ben aviat. Hem vist com *El Bien del País* deixava pas a *La Granja*, que passava a ser la veu de la Junta Provincial d'Agricultura de Girona. L'altra pota de la seva proposta, l'associacionisme, es concretava ja el 1850, quan en tots els partits judicials de Girona, amb l'excepció de Puigcerdà, es posaven en funcionament societats d'agricultura. Figuren 51 socis en la de Girona, 68 en la del Baix Ter, 53 en la d'Olot i 22 en la de Santa Coloma de Farners.⁵⁵ És clar, la més nombrosa era de la Figueres, amb 187 socis, la que havia començat abans.⁵⁶

La Junta Provincial d'Agricultura de Barcelona

A partir del març del 1850 Mariano Fages de Sabater és nomenat vocal de la Junta d'Agricultura de Barcelona,⁵⁷ i n'és secretari des del 24 d'abril de 1851⁵⁸ fins a l'1 de febrer de 1854, quan apareix la seva darrera signatura en el llibre d'actes.⁵⁹ Des del 1853 ja no assistia a totes les sessions, havia retornat a Figueres.⁶⁰

Pels acords que figuren a les actes sabem que hi havia una relació estreta entre la Junta de Barcelona i la de Girona. La relació de Narcís Fages de Romà i el seu germà Mariano Fages de Sabater és evident, però també ho és amb altres membres de la Junta, com Ra-

54. Coneixia la situació per l'obra de Charles Édouard Rozier (1849), que citava als *Aforismos rurales*, 1849, p. 20, nota, quan es referia al fet que a Wurtemberg hi havia seixanta-quatre societats d'agricultura, en la majoria de les quals no es pagava quota i que funcionaven amb els recursos del districte. En realitat, Rozier diu que hi ha seixanta-quatre «sociétés d'agriculture et d'industrie, organisées par arrondissement qui s'occupent exclusivement de pratique agricole et industrielle, ou plutôt de discussions théoriques sur l'agriculture ou l'industrie manufacturière», i conclou que els comicis francesos són més pràctics (Rozier 1849: 116-117).

55. *La Granja*, any I, núm. 8 (agost 1850), p. 154-155; núm. 9 (setembre 1850), p. 166-167; núm. 10 (octubre 1850), p. 181-182; núm. 11 (novembre 1850), p. 200-201.

56. *La Granja*, any I, núm. 7 (juliol 1850), p. 119-120.

57. Ho sabem per una carta del 19 de març de 1850 de Ramon de Casanova, integrant de la Junta d'Agricultura de Barcelona que més tard seria nomenat comissionat regi, a Narcís Fages de Romà: «Mi querido amigo: ya sabes, ha sido elegido vocal de esta junta de agricultura tu hermano Mariano, en lo que he tenido mucha satisfacción, y este nombramiento podrá contribuir a anudar más las relaciones entre las dos provincias que conviene estén unidas. Probablemente, le nombraremos secretario» (ACAE, Fages, 232).

58. Nomenament de secretari de Mariano Fages de Sabater després de la dimissió d'Antonio Costa, «Acto continuo, y a propuesta del señor Castell, fue nombrado por unanimidad, secretario el vocal don Mariano Fages de Sabater, y se acordó dar cuenta al Gobierno de Su Magestad para su aprobación, conforme al reglamento, quedando en consecuencia con el cargo de secretario el propio vocal» (B.C. JC 236 II, f. 10).

59. B.C. JC 236 II, f. 71.

60. El 4 de novembre de 1853 la junta acorda «oficiar a dicho señor Fages preguntándole si estaba en ánimo de desempeñar el cargo de secretario dentro cierto plazo, pues el no haber persona determinada que ejerciera este cargo entorpecía el despacho de los negocios de la misma». A finals del mateix mes, en l'acta del 30 de novembre de 1853, figura: «También se dio cuenta del oficio del sor secretario de esta Junta D. Mariano Fages de Sabater, que se hallaba actualmente en Figueras, en el qual expresa los muchos deseos que tiene de bolver y compartir los esfuerzo de esta ilustrada Junta dirigidos al fomento de los intereses de nuestra agricultura, lo que desea y agradece la junta» (B.C. JC 236 II, f. 86 i 88).

mon de Casanova o Isidoro de Angulo, amb els quals Narcís Fages mantenia correspondència.

En aquests primers anys de funcionament de la Junta trobem l'estreta relació entre les juntes de Girona i de Barcelona, quan Narcís Fages de Romà promou la publicació de *La Granja* i obté el suport directe de la de Barcelona,⁶¹ que, per contra, havia donat allargues per subscriure's a *El Cultivador*; que es publica sota els auspicis de la Junta de Comerç de Barcelona.⁶²

Per altra banda, Ramon de Casanova i Narcís Fages de Romà redactaran un informe sobre la prevenció d'inundacions⁶³ que és llegit i aprovat per la Junta de Barcelona per ser enviat a la reina. Finalment, hi ha també una vinculació estreta amb l'Associació de Propietaris de Barcelona, que és la que redacta el primer text de la guàrdia rural, que acaben assumint les altres associacions, o el recurs contra el projecte de codificació, que es discuteix i, una vegada donat per bo, s'envia a la Junta de Girona.

En tot aquest procés s'aprecia l'estreta connexió de les juntes provincials d'agricultura i, alhora, la col·laboració de la Societat d'Agricultura de l'Empordà i l'Associació de Propietaris de Barcelona amb les juntes respectives. És clar que tot plegat abonava que es fes un pas més. En la fundació de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre hi havia molts dels noms que formaven part de la Junta Provincial d'Agricultura de Barcelona i també de l'Associació de Propietaris de Barcelona (Caminal 1989: 118-123). Alguns d'ells els hem vist també a la Societat d'Agricultura de l'Empordà i col·laborant a *El Bien del País*: Antoni de Gayolà, un dels fundadors de la Societat d'Agricultura de l'Empordà, ho és també de l'Ins-

61. El 23 de gener 1850 s'acusa recepció d'un ofici de la Junta de Girona en què notifica la publicació, sota els seus auspicis, de *La Granja*. El 20 de febrer s'acusa recepció d'un altre ofici de la Junta de Girona a fi de donar publicitat a la revista, cosa a la qual s'avé la de Barcelona. Finalment, el 10 d'abril, amb l'assistència de Narcís Fages de Romà a la Junta de Barcelona i després de les intervencions de Ramon de Casanova, Francisco de Castell, Bonaventura Sans i Mariano Fages, «Acordó esta que tomando desde luego bajo su protección el periódico La Granja, anunciará y recomendará este en los de esta capital y se suplicará al excelentísimo señor gobernador de la provincia se sirviere disponer se insertara la misma recomendación en el boletín oficial, y se dignara invitar a los ayuntamientos de la provincia a que se suscriban a La Granja, ofreciendo abonárseles en el presupuesto municipal el importe de la suscripción, a cuyo efecto se elevará a SE por medio de oficio. Considerándose asimismo propio para procurar dicha suscripción y contribuir con ella al fomento de la agricultura de la provincia por los conocimientos que en este ramo difunde el citado periódico, espusieron algunos de los señores vocales la idea de invitar a la comisión directiva de la Asociación de Propietarios de esta provincia reunirse en una sesión con esta junta para ponerse de acuerdo acerca los medios más propios para generalizar entre los propietarios asociados la circulación» (BC. JC 236 II, f. 3, 6 i 9).

62. El 21 de setembre de 1848 es dona compte d'un ofici de la Junta de Comerç al qual s'adjunten dos prospectes d'*El cultivador*, que es publica «bajo los auspicios de aquella corporación». Es nomena una comissió perquè s'estudiï i el 28 de setembre s'acorda: «si bien debe darse toda la prelación posible a publicaciones de esta especie, pero que de ningún modo puede proponer a la junta [...] el que se suscriba», en referència als escassos rals de què disposa (BC. JC. 235, f. 51r i 55r).

63. El marquès de Sentmenat, Buenaventura de Sans, Nicolás Guzmán, Ramon de Casanova, Ramon de Olzinellas, Joaquín de Prat i Mariano Fages de Sabater, vocal secretari. *Exposición elevada a S.M. por la Junta de agricultura de la provincia de Barcelona, y bases para un proyecto de ley sobre el régimen, uso y aprovechamiento de las aguas*, Barcelona, 13 de febrer de 1851, publicada a *Cultivo y Ganadería. Revista Semanal de los Intereses Agrícolas del País*, tom II, núm. 18, p. 278-282.

titut Agrícola Català de Sant Isidre; Ramon de Casanova, un altre dels fundadors de l'Institut, havia col·laborat a *El Bien del País* i mantenia correspondència amb Narcís Fages de Romà; hi havia col·laborat també Miguel de Foxà, i Mariano Fages de Sabater tenia presència directa a l'Associació de Propietaris de Barcelona, a la Junta Provincial d'Agricultura de Barcelona, col·laborava a *El Bien del País* i era secretari de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre.

A l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (1851-1854)

Mentre que Mariano Fages de Sabater era secretari de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre ja des de la seva fundació el 1851,⁶⁴ Narcís Fages de Romà va ser nomenat soci de mèrit de l'Institut Agrícola Català el 19 de desembre del mateix any per unanimitat de l'assemblea de socis, i la seva condició va ser defensada pels pesos pesants de l'Institut: Fonollar, Bertran, Sentmenat, Foxà i Gayolà.⁶⁵ Trobem referències d'aquest nomenament en la correspondència familiar. Tenim constància dels termes en què es van expressar els directius de l'Institut en cartes de felicitació de Joaquim de Vilar de Sant Boi de Llobregat,⁶⁶ del seu nebot, Carlos Fontcuberta de Perramon,⁶⁷ i de Mariano Fages, que hi assistia com a secretari.⁶⁸ El reconeixement vindrà directament del comte de Fonollar:

64. *Reglamento interino para la agencia del Instituto Agrícola Catalán*. 4 pàgines, en quart. Signat a Barcelona el 14 de juliol de 1851 pel president, el marquès d'Alfarràs, i el secretari, Mariano Fages de Sabater (ACAE, Fages, 296).

65. Els homes forts de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, fundat oficialment el 22 de maig de 1851, són: Joaquim M. Desvalls, marquès d'Alfarràs, Josep M. Despujol i de Ferrer de Sant Jordi, comte de Fonollar, Josep Bertran i Ros, Joaquim Gassol de Sentmenat i de Vilallonga, marquès de Sentmenat, Miquel de Foxà i Antoni de Gayolà (Caminal 1989: 119-122).

66. Afegeix quatre ratlles a la carta escrita inicialment per Dolors Perramon a Narcís Fages de Romà el 19 de desembre de 1851: «Queridísimo: ayer se te votó socio de mérito del Instituto Catalán en la junta de casa Alfarràs, e bene dixereunt de te Fonollar, Bertrán, Sentmanat, Foixà y el intrépido Gayolá. Yo no pude asistir a la reunión y lo sentí a fe porque se dijeron cosas muy buenas, especialmente tu hermano, que se lució con la reseña o memoria de los trabajos de la junta directiva. Es, tu hermano, un joven de provecho» (ACAE, Fages, 235). La referència a Mariano Fages com a secretari és significativa.

67. «Mi muy querido tío: ayer tuve el gusto de asistir a la junta general del Instituto en la que se le nombró a usted socio de mérito. El incidente producido por el señor de Larraín dio ocasión a los señores citados por mi querido tío Joaquín [del Vilar] para hacer de usted los más cumplidos y merecidos elogios» (ACAE, Fages, 235).

68. Una mica més extensa, la carta de Mariano Fages, que deu ser del 20 o el 21 de desembre, encara que no porti data, reflecteix la sessió: «Mi estimadísimo hermano: anteayer se celebró la asamblea general del Instituto, y en ella fuiste votado socio de mérito por unanimidad. Votóse primero al señor Reinoso, luego se improvisó una propuesta a favor del gobernador civil que presidía y que no era posible deses[ti]marla, bien que SE nos ha prestado muy buenos servicios. Falta la tuya y la de otros dos candidatos, y entonces se levantó un señor socio y reclamó, con mucha razón, que se manifestasen los merecimientos de aquellos, pues no debía esta distinción prodigarse como sucedía en muchas corporaciones. Desde luego se leyó tu expediente incoado en la comisión científica y en el cual se te hace cumplida y honrosa justicia, te la hicieron, asimismo, los señores Bertrán, Foxà, Sentmenat y Gayolá, que tomaron la palabra, y el asentimiento era general, así es que el señor socio interpelante don Manuel de Larraín manifestó su complacencia con poder votar a una persona tan distinguida, y la votación fue unánime, por supuesto, que ni a ella, ni a la discusión estuve presente, pues me retiré cuando principié esta última. Tengo ya extendido el oficio a Reinoso, que acompañaré con carta particular» (ACAE, Fages, 235).

Al apoyar su nombramiento como socio de mérito del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro, no hice más que cumplir con un deber de conciencia. Usted ha sido el primer propietario que con desconocida constancia entre nosotros, y con el más honroso desinterés, ha procurado despertar a nuestros paysanos de la criminal apatía con que dejaban morir de inanición a nuestra agricultura, tan digna de nuestros desvelos que tantos beneficios debe procurarnos: quién, más acreedor que usted al título de socio de mérito?⁶⁹

En proposar el nomenament de Narcís Fages de Romà com a soci de mèrit de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, es reconeixia el paper que havia desenvolupat en els inicis de l'associacionisme agrari català. Tot i que no deixa de ser una formalitat, recull el sentiment d'una bona part dels propietaris agraris, un reconeixement d'haver estat «el primer propietari», segons el comte de Fonollar, a desvetllar l'interès per l'agricultura.⁷⁰

A poc a poc, a títol individual els socis de la Societat d'Agricultura de l'Empordà, tot i que la Societat mantindrà la seva organització i publicarà *La Granja*, opten per integrar-se en l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre en forma de subdelegació (Caminal 1989: 125). No és una fusió orgànica, sinó la institucionalització d'una doble adscripció dels seus associats principals. El 4 de maig de 1854 té lloc una reunió a l'Ajuntament de Figueres amb la presidència de l'alcalde Tomàs Marès i la presència dels socis corresponsals empordanesos de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre: Maurici Albert i Terradas, Josep Pont de Vinyals, Ignasi d'Aloy, Joaquim Camps, Jaume Forniol, Joaquim Armet, Ramon Bosch, Josep Vergés i Almar, Pere Vergés i Bonal, Josep Torrà i el soci de mèrit Narcís Fages de Romà. S'hi elegeix la junta que dirigirà la subdelegació: Narcís Fages de Romà, president; Maurici Albert i Terradas, vicepresident; Ignasi d'Aloy, recaptador; Josep Pont de Vinyals, secretari, i Joaquim Armet, Josep Torrà i Josep Vergés i Almar, vocals.⁷¹

Narcís Fages de Romà presidirà la subdelegació de l'Institut fins a la seva mort, amb etapes vigoroses com la que culmina el 1863 amb l'exposició agrícola de Figueres, però en anys posteriors entrarà en una fase de declivi, situació que havia succeït anteriorment amb altres subdelegacions.⁷²

Conclusió

La història té per objecte d'estudi els grups socials. En aquesta ocasió hem volgut posar de manifest la fundació el 1845 de la Societat d'Agricultura de l'Empordà i els primers passos d'una petita organització de propietaris agraris, configurada per cent vuitanta-set associ-

69. Carta del 26 de gener de 1852 del comte de Fonollar a Narcís Fages de Romà (ACAE, Fages, 255).

70. Anys a venir, Maspons i Camarasa s'hi referirà com a «precursor», per la fundació de la Societat d'Agricultura de l'Empordà, de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, *Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro*, any LXX (maig 1921), quadern 5, p. 60.

71. ACAE, Fages, 293.

72. Sembla que, després de l'eufòria inicial dels anys cinquanta, les subdelegacions van anar-se apagant. La de Figueres, amb d'altres, es va reorganitzar el 1871, però va tornar a caure en l'atonía i a recuperar-se el 1889 i el 1891 (Planas 2006: 51-59).

ats el juliol de 1850,⁷³ que té el mèrit de ser la primera a la província de Girona. D'altra banda, s'ha volgut mostrar el lideratge de l'advocat Narcís Fages de Romà i com la seva relació amb l'Associació de Propietaris de Barcelona, i entre les juntes provincials d'Agricultura de Girona i de Barcelona, passava per una figura menys coneguda, la del també advocat Mariano Fages de Sabater, el germà de Narcís, que ocupa el lloc de secretari tant a l'Associació de Propietaris de Barcelona com a la Junta d'Agricultura de Barcelona i, també, a la de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, en el que ve a ser el conglomerat d'institucions i associacions que a mitjan segle XIX s'organitzen per fer sentir la veu dels propietaris agraris. Cadascun en el seu paper, els advocats Fages, Narcís Fages de Romà com a agent mobilitzador dels propietaris agraris empordanesos i gironins, i Mariano Fages de Sabater en una dimensió tècnica i jurídica, tenen un paper destacat en aquests moments inicials de mitjan segle XIX.

La Societat d'Agricultura de l'Empordà és una formació creada des dels espais de sociabilitat formals i no formals de Figueres, en la qual la figura de Narcís Fages de Romà apareix com a capital, per la seva formació d'advocat i estudis de l'agronomia i, sobretot, perquè demostra tenir una gran capacitat per aglutinar els propietaris empordanesos i més tard els gironins, i per defensar un programa d'actuació els pilars principals del qual són l'ús de la impremta i la difusió de l'associacionisme dels propietaris. De la fortalesa de la Societat d'Agricultura de l'Empordà, en tenim bona prova en les memòries i representacions que es fan seves els diputats gironins, els quals fan arribar davant les oficines ministerials l'encàrrec rebut. L'organització empordanesa anirà creixent i serà emulada, ara ja des del patrocini de la Junta Provincial d'Agricultura de Girona, per altres associacions dels partits judicials gironins. No obstant això, el caràcter reivindicatiu inicial serà mediatitzat per la Junta Provincial, amb la qual la Societat d'Agricultura de l'Empordà haurà de treballar conjuntament i, d'aquesta manera, desapareixerà la interlocució directa, via diputats, davant les oficines governamentals.

Bibliografia

- AGULHON, Maurice (1977). *Le cercle dans la France bourgeoise, 1810-1848: Étude d'une mutation de sociabilité*. París: Armand Colin.
- AGULHON, Maurice; DÉSERT, Gabriel; SPECKLIN, Robert (1976). *Histoire de la France rurale*. T. 3. París: Seuil.
- ANTON RAMÍREZ, Braulio (1865). *Diccionario de bibliografía agronómica*. Madrid: MAPA.
- ARMENGOL, Dolors (1978). «Les transformacions de l'agricultura: alguns aspectes de la revolució agronòmica a l'Alt Empordà». Dins Ramon ALBERCH *et alii*. *Girona al segle XIX*. Girona: Gòthia, 1978, p. 65-94.
- ARMENGOL, Dolors (1979-1980). «La agricultura en el Alto Ampurdán a mediados del siglo XIX», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 14, p. 11-137.

73. *La Granja*, any 1, núm. 7 (juliol 1850), p. 119-122.

- BOSCH, Mònica (2013). «Martínez Davalillo, Felipe de». Dins Mikel URQUIJO (dir.). *Diccionario biográfico de parlamentarios españoles, 1820-1854*. Vol. 2. Madrid: Congreso de los Diputados.
- BOSCH, Mònica (2013). «Perramon i de Caramany, Francisco Javier de». Dins Mikel URQUIJO (dir.). *Diccionario biográfico de parlamentarios españoles, 1820-1854*. Vol. 2. Madrid: Congreso de los Diputados.
- CALATAYUD, Salvador; MILLÁN, Jesús; ROMEO, María Cruz (eds.) (2009). *Estado y periferias en la España del siglo XIX: Nuevos enfoques*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- CAMINAL, Montserrat (1989). «La fundació de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre: els seus homes i les seves activitats (1851-1901)», *Recerques*, núm. 22, p. 117-135.
- CAMINAL, Montserrat (1991). «Activitats agronòmiques de l'IACSI per a la regeneració de l'agricultura catalana del vuit-cents», *Revista de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, 140 aniversari*, p. 17-28.
- CONGOST, Rosa (1990). *Els propietaris i els altres: La regió de Girona 1768-1862*. Vic: Eumo.
- CONGOST, Rosa (1991). «Els propietaris gironins i els preparatius de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre», *Revista de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, 140 aniversari*, p. 71-75
- CONGOST, Rosa (2007). *Tierras, leyes, historia: Estudios sobre «la gran obra de la propiedad»*. Barcelona: Crítica.
- GARRABOU, Ramon (1985). «La burgesia agrària gironina durant el segle XIX», *Revista de Girona*, núm. 112, p. 9-14.
- GARRABOU, Ramon; PUJOL, Josep; COLOMER, Josep; SAGUER, Enric (1992). «La crisi finisecular i la recomposició del món rural a Catalunya», *Recerques*, núm. 26, p. 107-132.
- GARRABOU, Ramon; PLANAS, Jordi; SAGUER, Enric (2000). *Un capitalisme impossible? La gestió de la gran propietat agrària a la Catalunya contemporània*. Vic: Eumo.
- GIFRE, Pere; MATAS, Josep; SOLER, Santi (2002). *Els arxius patrimonials*. Girona: CCG / Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines / Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona.
- GIFRE RIBAS, Pere (2017). «La recerca històrica en arxius patrimonials de Catalunya. Un estat de la qüestió», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXVIII, p. 197-236.
- GIFRE RIBAS, Pere (2020). «Una aportació al pensament agronòmic de Narcís Fages de Romà. Les fonts de la *Cartilla rural* i els *Aforismos rurales* (1849)», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 51, p. 327-344.
- GUILLAMET, Jaume; MORENO, Manuel; TEIXIDOR, Anna; TESTART, Albert (2009). *Història de la premsa de Figueres, 1809-1980*. Figueres: Ajuntament de Figueres.
- LUJÁN, Oriol (2017). *El desencís de la Dècada Moderada: Els diputats catalans en la política espanyola (1843-1854)*. Catarroja: Afers.
- LUJÁN, Oriol (2018). *Ni tan apáticos, ni tan subordinados: La politización electoral durante la Dècada Moderada (1843-1854). El caso de los distritos catalanes*. Lleida: Milenio.

- LUQUE BALLESTEROS, Antonio (2002). *Las instituciones y la divulgación agronómica en Córdoba y provincia, 1780-1860* (Tesi doctoral). Còrdova: Universidad de Córdoba, Facultad de Filosofía y Letras.
- LLUCH, Ernest (1973). *El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840): Els orígens ideològics del proteccionisme i la presa de consciència de la burgesia catalana*. Barcelona: Edicions 62.
- MALATESTA, Maria (1997). «Une nouvelle stratégie de reproduction: les organisations patronales agraires européennes (1868-1914)», *Histoire, Économie & Société*, núm. 16-2, p. 203-219.
- MARTÍN-ALBO LUCAS, Miguel (2015). «Las asociaciones de agricultores y de propietarios agrícolas en España hasta 1850. Un balance», *Circunstancias*, any XIII, núm. 37, p. 1-21.
- MARTÍN-ALBO LUCAS, Miguel (2016). *Las organizaciones de agricultores y propietarios en la España del siglo XIX*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.
- MOLINER, Antoni (1988). «El movimiento centralista catalán de 1843», *Trienio. Ilustración y Liberalismo*, núm. 11, p. 25-109.
- PAN-MONTOJO, Juan (1995a). «La administración agraria en España (1847-1907)», *Noticiero de Historia Agraria*, núm. 10, p. 67-88.
- PAN-MONTOJO, Juan (1995b). «La tutela del nuevo orden social. El liberalismo moderado y la agricultura, 1843-1854». Dins Javier DONÉZAR i Manuel PÉREZ LEDESMA (eds.). *Antiguo Régimen y liberalismo: Homenaje a Miguel Artola. 2. Economía y Sociedad*. Madrid: Alianza, p. 271-284.
- PAN-MONTOJO, Juan (1997). «La naissance des associations agraires en Espagne 1833-1898», *Histoire, Économie & Société*, núm. 16-2, p. 167-188.
- PAPELL, Antoni (1931). *L'Empordà a la guerra carlina (mig segle d'història empordanès)*. Figueres: Tipografia Ideal.
- PLANAS MARESMÀ, Jordi (2006). *Els propietaris i l'associacionisme agrari a Catalunya (1890-1936)*. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines / Centre de Recerca d'Història Rural (ILCC-Secció Vicens Vives) de la Universitat de Girona / Documenta Universitaria.
- PÉREZ JUAN, Juan Antonio (2008). *El Ministerio de Comercio, Instrucción y Obras Públicas, 1847-1851*. Madrid: Universidad Miguel Hernández de Elche / Instituto Nacional de Administración Pública.
- ROMERO, Carmelo; CABALLERO, Margarita (2006). «Oligarquía y caciquismo durante el reinado de Isabel II (1833-1868)», *Historia Agraria. Revista de Agricultura e Historia Rural*, núm. 38, p. 7-26.
- ROZIER, Charles Édouard (1847). *L'agriculture allemande, ses écoles, son organisation, ses mœurs et ses pratiques les plus récentes*. París: Imprimerie Royale.
- SANZ LAFUENTE, Gloria (2005). *En el campo conservador: Organización y movilización de propietarios agrarios en Aragón 1880-1930*. Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza.
- SANZ LAFUENTE, Gloria (2006). «Une relecture des grandes organisations de propriétaires terriens en Europe. Entre l'entreprise coopérative, la transformation agraire et la politi-

- sation des campagnes, 1880-1939». Dins Jean-Luc MAYAUD i Lutz RAPHAEL, *Histoire de l'Europe rurale contemporaine: Du village à l'État*. París: Armand Colin, p. 117-137.
- SERRANO, Lluís (2016). *Tancar la terra: Pràctiques de propietat i dinàmiques socials (Catalunya, 1850-1910)*. Girona: Associació d'Història Rural / Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica) de la Universitat de Girona / Documenta Universitària.
- SUBACCHI, Paola (1997). «Organisations économiques et groupes de pression en Europe au XIXe siècle et au début du XXe siècle», *Histoire, Économie & Société*, núm. 16-2, p. 155-166.
- TOSCAS, Eliseu; AYALA, Ferran (2016). «Por una historia de los gobernadores civiles del siglo XIX. Ensayo de análisis comparativo con sus homólogos italianos y franceses», *Biblio3W. Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*, vol. XXI, núm. 1146, 36 p.
- ZOZAYA-MONTES, María (2019). «El papel civilizador de los casinos y círculos ibéricos de la élite. Mecanismos de construcción de la ciudadanía (1835-1936)», *Historia Social*, núm. 95, p. 123-144.
- ZURITA, Rafael (2009). «La representación política en la formación del estado español (1837-1890)». Dins Salvador CALATAYUD, Jesús MILLÁN i María Cruz ROMEO (eds.), *Estado y periferias en la España del siglo XIX: Nuevos enfoques*. València: Publicacions de la Universitat de València, p. 159-182.